

OTKA (NKFIH) K – 104408 projekt: záró beszámoló

Kollaboráció a szocialista korszakban

A forrásfeltáró, társadalomtörténeti alapú kutatás egy vezető kutató (Horváth Sándor) irányításával és négy kutató (Stefano Bottoni, Slachta Krisztina, Takács Tibor és Majtényi György) részvételével történt. A kutatás célja volt, hogy a szocialista korszakbeli kollaboráció kérdéskörének tudományos vizsgálatával érthetőbbé tegye, miként válhatott valaki a szocialista korszakban kollaboránssá, hogyan hatott ezzel környezetére, és miként változott meg emiatt az emberek mindennapi élete és emlékezete. A kutatás igyekezett elszakadni a témát eddig gyakran jellemző „ügynökvadász” szemlélettől és ráirányítani a figyelmet a témában fellelhető források társadalomtörténeti jelentőségére, amivel új kutatási irányt alapozott meg. A kutatás eredményeként nyolc monográfia, négy szerkesztett tanulmánykötet (ebből egy angolul) és egy angol tematikus folyóiratszám született számos itthon és külföldön publikált folyóiratcikk és tanulmány mellett (lásd közlemények).

A kutatás eredményeként feltárt források és létrejövő hazai és nemzetközi publikációk komoly hatással vannak arra, hogy a kollaboráció kérdéskörét nem csupán hazai, hanem regionális szinten is immár sokkal szélesebb, társadalomtörténeti kontextusban vizsgálják a történettudomány művelői. A kutatás fontos eredménye, hogy az eredményeként létrejött publikációk sokkal árnyaltabban mutatják be a szocialista korszakbeli kollaboráció társadalmi hatását, szerepét és hatókörét nemzetközi és hazai kontextusban. A publikációk igen tág témaköröket ölelnek fel a hálózat történetétől, emlékezetben betöltött helyétől kezdve az NDK és román állambiztonsági kapcsolatokon keresztül egészen az egyéni élettörténetekig.

2014 márciusában megjelent a kutatás első másfél évének célkitűzéseit és eredményeit összegző tanulmánykötet, *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés* a Libri kiadó gondozásában (szerk. Horváth Sándor), amely a szakmán túl is nagy visszhangot váltott ki. A tanulmányok szerzői a nemzetközi kutatások módszertani eredményeire is reflektálva új nézőpontból közelítenek a témához és eloszlatnak számos olyan sztereotípiát, amelyek a környező országok állambiztonsági levéltárainak működési gyakorlatáról a köztudatban élnek. (részletesebben lásd: Eredmények; **1. eredmény**). A szerzők a kollaboráció emlékezete mellett vizsgálták a hálózat által létrehozott források társadalomtörténeti felhasználhatóságát, valamint élettörténeti elemzéseket is végeztek.

A projekt eredményeként 2013-ban megjelent Takács Tibor *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból* című könyve (**2. eredmény**), amely azt vizsgálja forrásközléseken és elemzéseken keresztül, hogyan hoztak létre az ügynökök egy olyan sajátos világot, amely a kollaboráns identitás felépítésére is alkalmas volt. Ugyancsak Takács Tibor a szerzője annak a nagy érdeklődést kiváltó könyvnek, amely *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban* címmel a labdarúgás és az állambiztonság kapcsolatát elemzi és szélesebb körben tette ismertté a kollaboráció társadalomtörténeti kutatásának lehetőségeit (**3. eredmény**).

A kutatási projekt nemzetközi kiterjesztése érdekében 2013. október 23-26. között nemzetközi konferenciát rendeztünk Budapesten, amelyen a kutatócsoport tagjain kívül 9 ország kutatói vettek részt. A téma „Memory of Everyday Collaboration with the Communist Regimes in Eastern Europe” iránti nemzetközi érdeklődésre jellemző, hogy a konferenciára több mint száz abstract érkezett (a konferencia honlapja: <http://memory-of-everyday-collaboration.webnode.hu/>) A konferencia a European Network Remembrance and Solidarity (ENRS), a lengyel, cseh és szlovák kulturális intézetek, számos akadémiai társintézmény, a német BStU, a krakkói Jagelló Egyetem és a bukaresti CNSAS-sal való együttműködésben valósult meg. A konferencián megvitatott tanulmányok egy részéből angol nyelvű tanulmánykötet jelenik meg az Anthem Pressnél (London-New York) (**4. eredmény**). A nemzetközi tanulmányok és a projekttagok témában írt angol publikációinak másik része a

The Hungarian Historical Review 2015/1-es, „Memory of Everyday Collaboration” című tematikus számában jelent meg (**5. eredmény**). A kutatás eredményei ezzel nemzetközi kontextusba kerültek és számos külföldi publikáció biztosítja a kutatás eredményeinek nemzetközi hatását (1. publikációk).

A projekt keretében elkészült Slachta Krisztina vállalt doktori disszertációja „A Stasi Magyarországon. Az egykori NDK Állambiztonsági Minisztérium operatív csoportjának magyarországi tevékenysége, együttműködés a magyar és a kelet-német állambiztonsági szervek között, 1964-1989” címmel. Sikeres védésére 2014. május 21-én került sor a Pécsi Tudományegyetemen. A disszertációra épülő könyv *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon, 1956-1990* címmel 2016-ban jelent meg (**6. eredmény**).

A kutatócsoport tagjai a magyar publikációk mellett számos tanulmányt publikáltak angol, német, olasz, szlovák és román nyelven a kutatáshoz kapcsolódóan hazai és nemzetközi folyóiratokban és tanulmánykötetekben (lásd publikációk jegyzéke). A kutatás nemzetközi folytatása érdekében 2014. október 16-17. között a lengyel Nemzeti Emlékezet Intézetével együttműködve a kutatócsoport tagjai Poznanban nemzetközi konferenciát rendeztek (<http://www.tti.hu/en/events/1550-international-conference-in-pozna-with-institute-of-history-rch-has-as-co-organizer.html>) A konferencia két szekciója szorosan kapcsolódott az állambiztonsági iratok társadalomtörténeti kutatásához a projekt tagjainak részvételével.

A projekt résztvevője, Majtényi György a kommunista párt vezetőinek kollaborációját, mozgásterét és mindennapi stratégiáit vizsgálta számos tanulmányban. Ennek egyik eredményeként Vezércsel címmel publikált monográfiát, amely igen széles körben tette elérhetővé a társadalomtörténeti kutatás hozadékait (**7. eredmény**).

Takács Tibor a projekt keretében arra kereste a választ, miként működött az állambiztonsági ügynökhálózat és mi tudható meg a hálózat tagjainak társadalmi hátteréről. Eredményeit tanulmányokon és forrásközléseken kívül 2015-ben könyv formájában is publikálta (**8. eredmény**).

A kutatás eredményeként 2015 februárjában megjelent az „Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában” című tanulmánykötet (**9. eredmény**) a kutatás vezetőjének szerkesztésében (Ö. Kovács Józseffel közösen). A kutatás célkitűzéseire szorosan kapcsolódva a kötet szerzői azt vizsgálják, miként változtatta meg a kollektivizálás során alkalmazott állami erőszak a társadalom tagjainak mindennapjait és mozgásterét, ami alapvető fontosságú a mindennapi kollaboráció típusainak szempontjából. A kötet nemzetközi kitekintése hiánypótló módon a nemzetközi folyamatokkal összehasonlíthatóvá teszi a magyarországi történéseket.

A kutatás vezetőjének szerkesztésében (Bódy Zsomborral közösen) 2016 januárjában megjelent az „1944/1945: Társadalom a háborúban: Folytonosság és változás Magyarországon” című tanulmánykötet az 1945 előtti és utáni mindennapok változásáról (**10. eredmény**). A kötet többek között azt is vizsgálja, milyen kontinuos és diszkontinuos folyamatok határozták meg a magyar társadalom mindennapjait 1945 után, valamint miként alakultak át vagy maradtak változatlanok a háború alatti és azt követő traumákra adott társadalmi reakciók. Mindez azért is fontos, hogy az 1945 utáni kollaboráció tágabb időkeretek között is értelmezhető legyen.

A kutatás keretében elkészült Horváth Sándor monográfiája *Feljelentés. Egy ügynök hétköznapijai* címmel (a szerző több részletet publikált már tanulmányként), amely megjelenés alatt áll a Libri Kiadónál (**11. eredmény**). A könyv egyetlen „hétköznapi” ember életén, szűkebb környezetén és kapcsolatrendszerén keresztül világítja meg azokat a folyamatokat, amelyek a huszadik század második felében meghatározták a mindennapi kollaborációt. A főszereplőt háborús bűnösnek ítélték el, 1956-ban munkástanács tag volt, majd 1957-1989 között az állambiztonság ügynökeként jelentett faluja mindennapjairól.

Ugyancsak elkészült Stefano Bottoni monográfiája Mikó Imre erdélyi politikus, jogtudós és közíró életéről (a szerző számos tanulmányt is publikált már erről), amely 2017-ben jelenik meg az MTA BTK kiadásában (**12. eredmény**) *A méltóság ára: Egy közép-európai ember és a hatalom. Mikó Imre 1911-1977* címmel. E könyv fontossága az egyéni és a közösségi magatartás és döntési lehetőségek elemzésében rejlik totalitárius kontextusban. Mikó Imre élettörténetének tanulmányozása ugyanis szélesebb historiográfiai kérdést vet fel: milyen megfontolásból vállalt kollaborációt a román kommunista rendszerrel egy köztudottan polgári-konzervatív értékrendet valló erdélyi magyar értelmiségi?

Elkészült Takács Tibor *A párttitkár halála* című monográfiája (**13. eredmény**), amely arra is választ keres, hogy egy párttitkár 1956-os halálát miként értelmezték hivatalosan, hogyan viszonyultak helyi szinten a kollaborációhoz, és miként változott meg ennek az emlékezete az 1989 utáni új emlékezetpolitika közegében. A könyv a Jaffa kiadónál jelenik meg 2017-ben.

A kutatócsoport tagjai a kutatás eredményeit magyar publikációik mellett **idegen nyelveken** is publikálták (elsősorban angolul és németül) (lásd publikációk), továbbá számos nemzetközi konferencián tartottak előadást. A kutatás eredményeinek nemzetközi bemutatására a kutatócsoport két tagja (Horváth Sándor, Stefano Bottoni) előadást tartott a projektben elért eredményeikről, külön, tematikus szekcióban a térség amerikai és nemzetközi kutatóinak legnagyobb konferenciáján Philadelphiában (USA) (Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies (ASEEES) – 2015. november)

A kutatás eredményeinek egy részét **nemzetközi folyóiratokban** is publikáljuk (East-Central Europe, Journal of Cold War Studies, The Hungarian Historical Review) - 1. publikációk jegyzéke (egy részük megjelent, másik részüket elfogadták közlésre és megjelenés alatt állnak). A kutatás hazai hatásának növelése és megvalósítása érdekében 2012. október 9-én az MTA BTK Történettudományi Intézetében **konferenciát rendeztünk** „A kollaboráció és az ügynökkérdés tudományos kutatása” címmel, amely igen fontos lépés volt a kérdéskörrel szülő társadalomtörténeti diskurzus megteremtésében. A konferenciának komoly szakmai és sajtóvisszhangja volt.

Stefano Bottoni projektbeli kutatására építve elkészült a Mikó Imre életéről szóló **dokumentumfilm**, amelyet már be is mutatott a Duna Televízió. „Túlélés vagy népszolgálat?” címmel, dokumentumfilm (2x52 perc), 2015. Rendező: Domokos János. Szakértő: Stefano Bottoni. Operatőr: Dömötör Péter. Televíziós sugárzás: 2015. szeptember 6. és 13. (Duna World).

Eredmények részletesen

1) Horváth Sándor (szerk.): *Az ügynök arcai. Mindennapi kollaboráció és ügynökkérdés.* Bp., Libri Könyvkiadó, 2014. 460. pp.

A tanulmányok első része azt vizsgálja, milyen funkciói voltak Magyarországon az ügynököknek, miért váltak a vágy titokzatos tárgyaivá az akták és milyen lehetőségei vannak a társadalomtörténeti feldolgozásnak ezen a téren, illetve milyen eltérő jelentéseket tulajdoníthatunk a társadalomtörténet fogalmának az akták nyilvánossága kapcsán. A tanulmányok második része áttekinti azokat a határon túli változásokat, amelyek az állambiztonsági iratokról folytatott társadalmi párbeszédet és az iratokat őrző intézmények működését meghatározták. A tanulmányok harmadik része igyekszik szakítani az „ügynökteleplező” beszédmóddal, így az állambiztonsági iratok újfajta elemzésére mutatnak lehetőségeket többek között az egyéni élettörténetektől kezdve a fényképek elemzésén keresztül a nők hálózati szerepének bemutatásáig.

2) Takács Tibor: *Besúgók a besúgásról. Ügynök-visszaemlékezések a Kádár-korszakból*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 154. pp.

A kötet a még aktív hálózati személyek által a Kádár-korszakban írt, megbízójuk, a titkosrendőrség által íratott visszaemlékezések segítségével vizsgálja a rendszerbefoglaltságnak, a kollaborációnak a fokozatait, formáit, minőségi eltéréseit. Az ügynökök által elbeszélte saját történetek lehetőséget teremtenek annak tanulmányozására, hogy a hosszabb ideje dolgozó hálózati emberek miként reflektáltak saját hálózati működésükre – nem utólag, hanem „menetközben”, ügynöki munkájuk sűrűjében.

3) Takács Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2014. 252. pp.

A kommunista diktatúra időszakában a labdarúgás – az élet szinte minden területéhez hasonlóan – szigorú hatalmi kontroll alatt működött. Ennek egyik elemét képezte az állambiztonság – elvileg – titkos kontrollja. A legnépszerűbb sportág, a labdarúgás sem kerülte el a politikai rendőrség figyelmét, amiben alapvetően két ok játszott közre: egyrészt a népszerűsége, másrészt a benne szerepet vállalók széles körű külföldi kapcsolatrendszere. A kötet a labdarúgás területén, a labdarúgással kapcsolatban kifejtett állambiztonsági tevékenységet, ennek fő eszközeit és módszereit mutatja be, amelyekről különböző, olykor párhuzamosan futó, olykor egymást metsző történeteken keresztül ad átfogó képet. Mindemellett egy népszerű és közismert tárgyon keresztül felvázolja az 1956 utáni állambiztonság működésének legfőbb vonásait és jellemzőit, úgy, hogy szakít ügynökközpontú, leleplező megközelítéssel, és tudományos igényvel, szervezetszerűen, működésében mutatja be a Kádár-korszak politikai rendőrségét és az ügynökhálózatot.

4) Angol nyelvű tanulmánykötet a mindennapi kollaboráció témakörében:

Horváth, Sándor – Apor, Péter – Mark, James (szerk.): **Faces of the Agent. Secret Agents and the Memory of Everyday Collaboration in Communist Eastern Europe**. London – New York: Anthem Press, 2017 (forthcoming, contracted)

(szinopszis)

Whilst debates over secret agents and the public revelation of lists of former collaborators have fascinated both post-Communist societies and the wider world, it is surprising how little has been written either on the nature of Communist-era collaboration or the processes through which post-Communist societies have sought to make sense of what collaboration was, and how it should be dealt with in the present. This is doubly surprising given the amount of work that has been produced on the themes of resistance and victimization. The book will further contribute in four main ways:

Unlike more popular (and often lurid) accounts of collaboration, which naturalize the concept as an obvious and incontestable characterization of Communist-era behavior, this work rather interrogates the ways in which post-socialist cultures produce the idea of, and knowledge about, ‘collaborators’. It addresses those institutions which produce the concept, and examines the function, social representation and history of secret police archives and institutes of national memory that create these histories of collaboration.

Second, this work seeks to provide a more nuanced historical conception of ‘collaboration’, expanding the concept towards broader frameworks of cooperation and political participation in order to facilitate a better understanding of the maintenance of Eastern European communist regimes.

Third, this work contends that secret police files are too often used to provide a one dimensional historical account of the ‘mechanisms of oppression’: here we will demonstrate, through case studies, how secret police files can be used to produce more subtle social and cultural histories of the socialist dictatorships. Of particular importance will be our focus on

the microhistorical: contributions here explore the motivations and moralities of becoming an agent, the personal decisions and social consequences such steps involved as well as the everyday milieus in which agents lived and were active. The third section analyses communities of cooperation, with particular focus on local and mid-level party organizations, organs of the Church organs and artist or intellectual networks.

Fourth, by ranging across differing categories of collaborators and different social milieu across East-Central Europe, this work will provide a comparative account of collaboration/participation with a range hitherto unavailable.

5) Angol tematikus folyóiratszám a témavezető szerkesztésében a témában:

Everyday Collaboration with the Communist Regimes in Eastern Europe. Special Editor: Sándor Horváth, *The Hungarian Historical Review* 2015/1. Vol.4.

Contents

Vladas Sirutavičius: National Bolshevism or National Communism: Features of Sovietization in Lithuania in the Summer of 1945 (The First Congress of the Intelligentsia)

Nikola Baković: “No One Here is Afraid of Blisters or Work!” Social Integration, Mobilization and Cooperation in Yugoslav Youth Brigades. The Example of Čačak Region Brigades (1946–1952)

Sándor Horváth: Life of an Agent: Re-Energizing Stalinism and Learning the Language of Collaboration after 1956 in Hungary

Alexander Mirescu: A Curious Case of Cooperation and Coexistence: Church–State Engagement and Oppositional Free Spaces in Communist Yugoslavia and East Germany

Marie Černá: From “Occupation” to “Friendly Assistance”: The “Presence” of Soviet Troops in Czechoslovakia after August 1968

Tibor Takács: Them and Us: Narratives of Agents from the Kádár Era

Caterina Preda: Forms of Collaboration of Visual Artists in Communist Romania of the 1970s–1980s

6) Slachta Kriszta: Megfigyelt szabadság. A keletnémet és magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon, 1956-1990. Pécs: Kronosz; Budapest: ABTL, 2016.

A kötet a Stasi, a keletnémet állambiztonság (MfS) Magyarországon működő operatív csoportjának közel három évtizedes történetét mutatja be 1964-es megalapításától a keleti blokkban lezajlott politikai átalakulásokig, vagyis a téma szempontjából a legfontosabbnak tekinthető határnyitásokig, 1989 őszéig. A Berlini Fal felépítését követően egyre több NDK-állampolgár próbált meg más szocialista országokon keresztül eljutni egy nyugati országba, végső célként pedig az NSZK-ba. Az NDK potenciális disszidensként tekintett azokra az állampolgáraira, akik egy nyugati országgal határos szocialista államban töltötték el szabadságukat, így a Stasi figyelme a szocialista idegenforgalmi paradicsomon, a Balatonon is túl, egészen a bolgár tengerpartig terjedt. A munka a Magyarországon működő operatív csoport történetének teljeskörű, átfogó levéltári kutatásokon alapuló feldolgozása, az egység története a keletnémet, valamint a magyar kül- és belpolitikai légkör átalakulásának tükrében tárul fel, melyek meghatározták a két ország gazdasági és társadalmi struktúráját, állampolgáraik utazási szokásait, az idegenforgalom változásait. Kirajzolódnak a két állambiztonsági szerv együttműködésének csomópontjai, kapcsolatuk hangsúlyeltolódásai.

7) Majtényi György: Vezércsel. Kádár János mindennapjai. Budapest, Libri Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár, 2012. 212 pp.

A Kádár János életéről és mindennapjairól szóló kötet új szempontból, a Kádár-kultusz működésének logikája mentén mutatja be a hatalom éveit azt szorososan összekapcsolva a társadalom kollaborációjának kérdéseivel. Az 1956-os forradalom leverése után az ország egyik leggyűlöltebb embere volt Kádár, hogyan sikerült mégis átformálnia ezt a képet néhány év leforgása alatt? Milyen technikával érte el, hogy a róla alkotott kép megváltozzon és az

ellenséget az emberek inkább láthatatlan erőben vagy a külső, megszálló hatalomban keressék és hogyan viszonyulhattak hozzá a társadalom tagjai?

8) Takács Tibor: *Az állambiztonság ügynökhálózata 1989-ben.* Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2015. 238. pp.

A könyv arra keresi a választ, hogy miként működött az állambiztonsági ügynökhálózat, milyen tevékenységet fejtettek ki a hálózati személyek a rendszer utolsó éveiben, különösen 1989-ben. Azt kutatja, milyen információkat tudott szerezni a politikai rendőrség a hálózat segítségével az egyre gyorsabban változó politikai és gazdasági helyzetről, illetve ezzel párhuzamosan miként igyekezett az ügynökökön keresztül befolyásolni az események alakítását, egyáltalán volt-e lehetősége erre. A munka a belső reakció elhárítás és a területi, azaz a fővárosi és a megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági szerveinek az irataira koncentrál. Az állambiztonsági szervek vezető testületeinek működési iratai segítségével képet alkothatunk arról, hogy az állambiztonság vezetése milyen szerepet szánt az ügynökhálózatnak az események forgatagában, mire és miként kívánták felhasználni az ügynököket stb. Az állambiztonsági hálózat működése kapcsán keletkezett iratok alkalmasak annak a vizsgálatára is, hogy a vezetés által megfogalmazott elképzelések, szándékok, tervek, a kitűzött célok miként valósultak meg a hálózat és a hálózati személyek mindennapi működése és működtetése során.

9) Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában.* Bp., MTA BTK, 2015. 396. pp.

Miért próbálta a kommunista diktatúra erőszakkal átformálni állampolgárait, azok hogyan működtek együtt (kollaboráció) és hogyan próbáltak ellenállni? Hogyan hajtották végre rekordsebességgel a kollektivizálást a Kádár-korszak hajnalán, ami nem volt törvényszerű? Milyen regionális eltérések voltak? Hogyan fogadtatták el a végeredményt a társadalom tagjaival? Milyen szerepet játszott a történeti parasztság felszámolásában a kollektivizálás? Miként történt mindez a mindennapok szintjén és mikroléptékben az egyes falvakban és megyékben? Hogyan zajlott a kollektivizálás a környező országokban? Az állami erőszak magából az utópisztikus célokat kitűző rendszerből következett, nem működési vagy korrekciós zavar volt. A kollektivizálás erőszakos volta a kortársak számára mindennapos tapasztalat volt. Az 1950-es évek végén végigsöprő erőszakhullám hasonlóan mély nyomokat hagyott a társadalomban, mint az 1950-es évek eleji. Ám míg a Rákosi-korszak állami erőszakának emlékezetét a Kádár-korszak bürokratái saját céljaik érdekében felerősítették, az 1950-es évek végi erőszakhullámot (megtorlás és kollektivizálás) tabusítani igyekeztek. E kötet célja, hogy az állami erőszak összefüggéseiben érthetőbbé tegye, mi történt a kollektivizálás során az egyes magyar régiókban.

10) Horváth Sándor – Bódy Zsombor (szerk.): *1944/1945: Társadalom a háborúban - Folytonosság és változás Magyarországon.* Bp., MTA BTK, 2015. 312.pp.

A háborút és az 1945-ös politikai változásokat a hétköznapokban nem ugyanúgy érzékelték a különböző generációk vagy társadalmi csoportok tagjai, a nők és férfiak, az eltérő felekezetek tagjai, falusiak vagy városiak, katonák vagy civilek. Nem volt a háborúnak és a berendezkedő diktatúrának egyetlen, egységes tapasztalata, mint ahogy 1945 is lehetett a remény és a reménytelenség éve, attól függően, hogy ki beszélt róla. Kötetünk éppen ezt a sokféleséget szeretné feltárni, hogy érthetőbbé tegye az egyik legfontosabb és legtömegesebb 20. századi tapasztalatnak, a háborúnak és a diktatúra kiépülésének társadalomra gyakorolt hatásait. Ezen keresztül válik lehetővé az 1944-1945-ös korszakhatár új értelmezéseinek kidolgozása, amelyek meghaladhatják a megkövesedett, kiüresedett emlékezetpolitikai viták sztereotípiáit.

11) Horváth Sándor: *Feljelentés. Egy ügynök hétköznapijai.* Bp., Libri könyvkiadó, megjelenés alatt (2017)

Miként válik egy hétköznapi ember háborús bűnössé, majd három évtizedre az állambiztonság ügynökévé? Milyen módon tudja megőrizni titkait, és ezeknek milyen hatásuk van a környezetére? Hogyan változnak meg egy családon, egy szomszédságon, egy munkahelyen vagy egy falun belül az emberi és társadalmi kapcsolatok a besúgás hatására? Miért uralják a közelmúltról szóló magyar közbeszédet a tettesekről és áldozatokról szóló történetek? Milyen formában található meg a múlt az ügynökjelentésekben, a népbírósi peranyagokban, az iskolai vagy munkahelyi iratokban és a személyes visszaemlékezésekben?

A könyv egyetlen ember életén, szűkebb környezetén és kapcsolatrendszerén keresztül világítja meg azokat a folyamatokat, amelyek a huszadik század második felében meghatározták a társadalom mindennapjait. Arra a kérdésre keresi a választ, milyen mértékben tudta megváltoztatni a köz- és magánszféra határait és a közéleti részvétel mintáit a második világháború és a kommunista diktatúra. A könyv szereplője a teljes Kádár-korszakban (1957-től 1989-ig) jelentéseket írt egy nógrádi bányászfaluból, álruhába bújt királyként a jelentésein keresztül osztott igazságot a falu egyes bajos dolgaiban, miközben az NB II-ben is játszó helyi labdarúgócsapat szakosztályának vezető tisztségviselőjeként bejárta a bányavidéket. Első feladatát az 1956. december 8-i salgótarjáni sortűzet kiváltó szereplők (akik a falujában éltek) és szociáldemokrata apósa miatt kapta, utolsó feladatát Nagy Imre 1989-es újrateremtése kapcsán. Ő maga is megsebesült a sortűz idején, de vélhetően nem ezzel tudták megzsarolni, hogy jelentéseket írjon, hanem azzal, hogy 1948-ban háborús bűnösneként 10 év szabadságvesztésre ítélték, amiből másfél év után kedvezményel szabadult a hírhedt Gyűjtőfogházból.

Gy. ügynök élettörténetét rendre keresztelte az országos politika, annak ellenére, hogy közepes tanulóként, négy polgárral élete javát fizikai munkásként vagy alacsony irodai beosztásban a vasútnál majd a bányánál töltötte. A könyv élettörténetének pikareszkbe illő fordulatain keresztül meséli el a huszadik század és a mindennapi kollaboráció magyar történelmét Trianontól 1989-ig.

12) Stefano Bottoni: *A méltóság ára: Egy közép-európai ember és a hatalom. Mikó Imre 1911-1977.* Bp., MTA BTK, megjelenés alatt (2017)

A kötet Mikó Imre erdélyi politikus, jogtudós és közíró életútjának rekonstruálja saját művei, a korabeli sajtó, az eddig született monografikus feldolgozások, valamint a rá vonatkozó levéltári források alapján. A könyv fontossága és időszerűsége az egyéni és a közösségi magatartás elemzésében rejlik totalitárius kontextusban. Mikó Imre élettörténetének tanulmányozása ugyanis szélesebb historiográfiai kérdést vet fel: milyen megfontolásból vállalt kollaborációt a román kommunista rendszerrel egy köztudottan polgári-konzervatív értékrendet valló erdélyi magyar értelmiségi?

Mikó Imre (Kolozsvár, 1911-1977) a romániai magyar közösség kiemelkedő tagja volt, régi kolozsvári családban született. 1934-36 között Párizsban tanult nemzetközi jogot, majd 1937-1938-ban, Országos Magyar Párt bukaresti irodájának vezetője. A királyi diktatúra bevezetésével sem szakadt meg politikai karrierje: 1939-1940-ben a Magyar Népközösség bukaresti jogvédő irodájának főtitkára (1939-40), a második bécsi döntés után pedig az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője a budapesti törvényhozásban, vezetőségi tagja és kulcs háttérember. 1944 októberében a az Észak-Erdélybe bevonuló szovjet csapatok több prominens magyar polgári személyiséggel együtt Kolozsvárról elhurcolták. A közel négyéves fogság alatt kitűnően megtanult oroszul, és 1948-ban egykori államosított iskolájának orosz

nyelvtanára lett. 1958-ban politikailag megbízhatatlannak minősítették, és a tanügyből eltávolították. Csak a Ceaușescu rendszer első éveiben kezdhetett újra közírói tevékenységét. 1968-ban az Unitárius Egyház főgondnokaként megszervezte az egyházalapítás 400. évfordulóját Kolozsvárott. 1970 februárjától 1976-os nyugdíjba vonulásáig a nemzetiségi irodalom kiadásáért felelő bukaresti kiadó, a Kriterion lektora és egyik legbefolyásosabb háttérmunkatársa.

Mikó Imre küzdelmes életpályáját a román titkosrendőrség közel 30 évig, 1948-tól egészen az 1977 márciusában bekövetkezett haláláig naprakészen követte. Az 1948 után már állandó megfigyelés alatt tartott Mikó első beszerzése 1952-ben történt, ekkor a letartóztatással fenyegetett volt képviselő kényszer alatt vállalta a titkosrendőrséggel való együttműködést. 1955-ben újra beszervezték 1957-ig, de csak a felszabadulás előtti eseményekről és ismeretségi köréről adott információt, az 1956-os forradalommal együtt érzők leleplezését visszautasította. Kutatásunk szempontjából jóval érdekesebb a kollaboráció harmadik és utolsó szakasza (1972-77).

A kötet Mikó együttműködését az öt folyamatosan figyelő és – végső soron – ellenségként kezelő román állambiztonsággal a népszolgálati eszméhez köthető etnikai kontextusba illeszti. Mikó Imre ahhoz az első Romániában szocializálódott kisebbségi elithez tartozott, amelyre erősen hatott az 1930-as évek domináns szellemi áramlata: a közösségi eszme, az individualizmus és az elidegenítő modernizáció visszautasítása. Mikó és társai (pl. Imre Lajos, Venczel József) azt vallották, hogy a kisebbségi elit főfeladata a néptömegek kulturális felemelkedése, beemelése a kisebbségi (és a tágabb nemzeti) közösségbe. Saját szerepüket a népszolgálat jegyében határozták meg és értelmezték. Ez nemcsak a személyes ambíciók alárendelését jelentette a kitűzött célokhoz, hanem sok-sok ideiglenes kompromisszum megkötését is, amelyeknek mozgatórugóit is feltárja a kötet.

13) Takács Tibor: *A pártitkár halála*. Bp., Jaffa Kiadó, 2017 (megjelenés alatt)

1956. december 10-én a Pest megyében, a Dabasi járásban található Gyón községben meghalt az MSZMP ideiglenes járási intézőbizottságának vezetője, Biksza Miklós. A halálát közvetlenül egy fejlődés okozta, és a rendelkezésre álló nagyszámú tanúbeszámoló alapján abban sincs okunk kételkedni, hogy a pártitkárt azt megelőzően több helybéli tettleg bántalmazta. A könyv nem az eseményt kívánja rekonstruálni, hanem azt, ami utána következik: milyen eseményt alkottak meg róla közvetlenül utána és az azóta eltelt időben. A forrásként felhasználható dokumentumok döntő többsége a gyilkosság után lefolytatott bűnvádi eljárások során keletkezett, ezért a munka mindenekelőtt azt vizsgálja, milyen történeteket alkottak a kádári hatóságok annak érdekében, hogy megtorolják egy magas rangú funkcionárius meggyilkolását (a hatalommal kollaborálók bevonásával az eljárásba). Az „elnyomás archívuma” ugyanakkor arra is alkalmat ad, hogy megismerjük a kihallgatott helybeliek értelmező tevékenységét is. A könyv arra is választ keres, hogy más intézmények (párt, tanács) részéről, illetve a Kádár-kori helyi nyilvánosságban miként értelmezték a történeteket, és hogy miként változott meg mindez az 1989 utáni gyökeresen új emlékezetpolitika közegében.